บริษัทอัศวินภาพยนตร์ จำกัด และการเปลี่ยนแปลงย่านความบันเทิงมหานาค–นางเลิ้ง ช่วงทศวรรษ 2490-2530

Aswin Studio Co., Ltd. and The Transformation of the Mahanak–Nang Loeng Entertainment District from the 1950s to the 1990

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาพัฒนาการของย่านมหานาค–นางเลิ้งในฐานะย่านความบันเทิงของพระนคร และบทบาทของบริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัด ในช่วงทศวรรษ 2490–2530 โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่กับพัฒนาการของศิลปะการแสดงและอุตสาหกรรมภาพยนตร์ ผลการศึกษาพบว่า ย่านมหานาค–นางเลิ้งมีความเป็นย่านความบันเทิงมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และพัฒนาอย่างเด่นชัดภายหลังการขยายพระนครและการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมในสมัยรัชกาลที่ 4–5 จนกลายเป็นทั้งศูนย์กลางการค้าและแหล่งรวมกิจกรรมความบันเทิงหลากหลายรูปแบบ ต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การฟื้นตัวของอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยนำไปสู่การดำเนินกิจการของบริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัด ซึ่งมีบทบาทในการผลิตภาพยนตร์อย่างครบวงจรและพัฒนาบุคลากรด้านภาพยนตร์และศิลปะการแสดง ขณะเดียวกัน ที่ตั้งของบริษัทในย่านมหานาค–นางเลิ้งยังสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทภาพยนตร์ ชุมชน ศิลปิน และสถานบันเทิงในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา การขยายตัวของเมือง การเปลี่ยนแปลงระบบคมนาคม และรูปแบบการบริโภคความบันเทิง ส่งผลให้สถานบันเทิงแบบเดิมทยอยลดบทบาทลงและบริษัทอัศวินภาพยนตร์ยุติกิจการในช่วงต้นทศวรรษ 2530 กล่าวได้ว่าพัฒนาการของอัศวินภาพยนตร์ไม่ได้แยกขาดจากประวัติศาสตร์ของความเป็นย่านบันเทิง หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการอุตสาหกรรมภาพยนตร์ พื้นที่เมือง และเครือข่ายทางวัฒนธรรมของมหานาค–นางเลิ้ง

คำสำคัญ: มหานาค–นางเลิ้ง, อัศวินภาพยนตร์, อุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทย, ย่านความบันเทิง

1. บทนำ

ย่านมหานาค-นางเลิ้ง เป็นย่านความบันเทิงมาตั้งแต่แรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏร่องรอยของชุมชนและผู้คนที่มีความสามารถด้านศิลปะการแสดงแขนงต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตาม ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์พื้นที่ย่านมหานาค-นางเลิ้งยังคงเป็นพื้นที่ชายพระนครอยู่ กระทั่งในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เป็นต้นมา มีการขยายพระนครออกมายังพื้นที่ทางตะวันออกพร้อมกับพัฒนาโครงข่ายทางคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก ส่งผลให้พื้นที่ย่านมหานาค-นางเลิ้งเกิดการเปลี่ยนแปลงกลายเป็นชุมทางการค้า และพัฒนาการจากแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้ากลายเป็น “ตลาด” ศูนย์กลางทางการค้าสำหรับพระนครในสมัยรัชกาลที่ 5

นอกจากนี้ ในเวลาดังกล่าวยังเป็นช่วงเวลาที่สยามได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากชาติตะวันตกเข้ามาด้วย โดยเฉพาะวัฒนธรรมความบันเทิงซึ่งทำให้ย่านมหานาค-นางเลิ้ง ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าที่มีผู้คนคึกคักสัญจรไปมาและพบปะสังสรรค์กลายเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีการพัฒนาย่านบันเทิงที่ทันสมัย เช่น สนามม้านางเลิ้ง และโรงหนังเลิ้งหรือศาลาเฉลิงธานี โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงภาพยนตร์หรือโรงหนัง กลายเป็นสื่อบันเทิงที่ได้รับความนิยมเรื่อยมาและเฟื่องฟูอีกครั้งภายหลังเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเกี่ยวกับความเป็นย่านความบันเทิงของชุมชนมหานาค-นางเลิ้งที่ผ่านมา ส่วนใหญ่กล่าวถึงศาลาเฉลิมธานีหรือโรงภาพยนตร์นางเลิ้งเท่านั้น[1] ตลอดจนสนามม้านางเลิ้ง และคณะละครชาตรีของครูพูน เรืองนนท์ แต่ยังไม่มีงานศึกษาใดกล่าวถึง บริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัด บริษัทผลิตภาพยนตร์ในช่วงทศวรรษ 2490-2530 ก่อตั้งโดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล (พระองค์ชายใหญ่) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ อีกทั้งยังตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ในพื้นที่ย่านมหานาค-นางเลิ้ง

แม้ว่า กิจการการผลิตภาพยนตร์ของบริษัทอัศวินภาพยนตร์จะยุติไปแล้วตั้งแต่ทศวรรษ 2530 แต่อาคารสำนักงานยังคงหลงเหลือโครงสร้าง พร้อมทั้งหลักฐานเอกสาร ภายถ่าย ฟิล์ม โปสเตอร์ อุปกรณ์การผลิตภาพยนตร์ และสื่อการเรียนการสอนด้านศิลปะการแสดง ซึ่งล้วนเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนพัฒนาการของอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทย อีกทั้งทางบริษัทได้มีการบูรณะและปรับปรุง เพื่อเปิดพื้นที่ให้คนรุ่นใหม่ได้จัดแสดงงานศิลปะ หรือสามารถจัดเป็นโรงละครเล็ก ๆ[2]

บทความนี้ จึงมุ่งให้ความสนใจเกี่ยวกับบริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัด ในช่วงทศวรรษ 2490-2530 ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้บริบทกระแสการฟื้นฟูภาพยนตร์ในสังคมไทยและเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ย่านความบันเทิงมหานาค-นางเลิ้ง ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

2. ย่านมหานาค-นางเลิ้ง: จากชานพระนครสู่วังเจ้านาย

บริเวณย่านมหานาค-นางเลิ้ง เป็นพื้นที่ทุ่งกว้างใหญ่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกกำแพงพระนคร โดยมีคลองรอบกรุงคั่นอยู่ พื้นที่แห่งนี้มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่แรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ประกอบด้วยชาวไทยบางส่วน ชาวลาวและเขมรที่ถูกเกณฑ์ให้มาขุดสร้างคูเมืองและกำแพงพระนคร ตลอดจนชาวมอญที่ล่องเรือมาค้าขายและตั้งบ้านเรือน[3] ขณะเดียวกัน ยังเป็นพื้นที่สำคัญที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์กันในช่วงฤดูน้ำหลาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณคลองมหานาคที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาล

---

[1] สุภาภรณ์ จินดามณโรจน์, “พัฒนาการย่านนางเลิ้ง,” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553)..

[2] สุภชาติ เล็บนาค, **Asvin: ประวัติศาสตร์ที่ยังไม่ตายของอาคาร ‘อัศวินภาพยนตร์’**, เข้าถึงเมื่อ 3 ตุลาคม 2569 เข้าถึงได้จาก https://themomentum.co/outandabout-asvin/

[3] สุภาภรณ์ จินดามณโรจน์, “พัฒนาการย่านนางเลิ้ง,” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 99.

ที่ 1) ยังทรงรับสั่งให้ขุดคลองมหานาคขึ้นเพื่อให้ราษฎรได้เล่นเพลงและสักวาเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพกรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ความว่า "*...ขุดคลองใหญ่เหนือวัดสะแกอีกคลองหนึ่ง พระราชทานนามว่า คลองมหานาค เป็นที่สำหรับประชาชนชาวพระนครจะได้ลงเรือไปประชุมเล่นเพลงและสักวาในเทศกาลฤดูน้ำ เหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า...*"[4]

นอกจากชุมชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานพร้อมกับการสร้างกำแพงพระนครและขุดคลองมหานาคแล้ว ยังมีกลุ่มชาวละคร (ชาวเมืองนครศรีธรรมราช) ชาวตลุง และชาวสงขลาที่มาพร้อมกองทัพ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณสนามกระบือ[5] หรือบ้านสนามควาย เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่เลี้ยงควายหลวง 64 และได้สร้างวัดขึ้นในเวลาต่อมา เรียกว่า วัดสนามกระบือ (วัดแค และเปลี่ยนเป็นวัดสุนทรธรรมาทานในปัจจุบัน) ถัดลงมาทางทิศใต้ของชุมชนบ้านสนามควาย บริเวณทางต้นคลองเชื่อมกับคลองคูเมืองเดิมเป็นชุมชนชาววัดสิตารามหรือวัดคอกหมูเป็นศูนย์กลางของชุมชน ถัดไปเป็นชุมชนชาวบ้านตานีและมัสยิดมหานาค ชุมชนดังกล่าวเป็นชุมชนมุสลิมจากปัตตานีและมลายูที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์[6]

เมื่อเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีขยับขยายพระนครออกไปทางทิศตะวันออกโดยการขุด "คลองขุดใหม่" หรือ "คลองผดุงกรุงเกษม" ขนานกับคลองรอบกรุง[7] ส่งผลให้พื้นที่ทุ่งกว้างใหญ่ทางทิศตะวันออกของกำแพงพระนครกลายเป็นเขตพื้นที่ในพระนคร (พระนครชั้นนอก) พร้อมกับการขยายตัวของพื้นที่ทำนาและทำสวน นอกจากนี้ พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชาวญวนจากเมืองกาญจนบุรีที่ถูกกวาดต้อนมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 ย้ายมาตั้งบ้านเรือนที่ริมคลองผดุงกรุงเกษมฝั่งตรงข้ามวัดสนามกระบือ พร้อมกับสร้างวัดอนัมนิกายขึ้น คือ วัดเกี๋ยวเพื้อกตื่อ หรือวัดญวนนางเลิ้ง (ปัจจุบันได้รับชื่อพระราชทานจากรัชกาลที่ 5 เป็นวัดสมณานัมบริหาร) ถัดขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดโสมนัสราชวรวิหาร พระอารามหลวงชั้นโทขึ้น[8]

การขุดคลองผดุงกรุงเกษมตัดกับคลองมหานาคตอนปลาย ก่อให้เกิดเป็นสี่แยกที่เรียกกันว่า สี่แยกมหานาค ส่งผลให้บริเวณสี่แยกมหานาคกลายเป็นชุมทางการค้า เนื่องจากบริเวณนี้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมระกว่างอม่น้ำเจ้าพระยาและคลองบางกะปิสะดวกขึ้น[9] อย่างไรก็ตาม แม้ว่ามีการขยายพระนครออกไปทางตะวันออกพร้อมกับการขุดคลองผดุงกรุงเกษมที่ส่งผลให้การคมนาคมทางน้ำสะดวกขึ้นแล้ว แต่โครงข่ายคมนาคมทางบกยังไม่พัฒนามากนัก กระทั่งเข้าสู่ทศวรรษ 2400 เป็นต้นมา ได้มีการตัดถนนขึ้นเมื่อเชื่อมโครงข่ายพื้นที่ในเขตกำแพงพระนครและนอกกำแพงพระนคร ได้แก่ ถนนตรง ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟืองนคร ถนนสีลม และถนนปทุมวัน[10] เมื่อเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ราวทศวรรษ 2430 ทรงโปรดฯ ให้กรมพระนครบาล ตัดถนนขึ้น 4 สาย ได้แก่ ถนนพฤฒิบาศ (ถนนตลาด หรือถนนนางเลิ้ง ปัจจุบันคือถนนนครสวรรค์) ถนนสามเสน ถนนกรุงเกษม และถนนหน้าวัดรังษี และต่อมาในทศวรรษ 24401 มีการสร้างถนนในพื้นที่พระนครชั้นนอกเพิ่มอีก 5 สาย คือ ถนนราชดำเนินนอก

---

[4] เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4**, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555), 104-105

[5] เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4**, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555), 1118

[6] แวน รอย, เอ็ดวาร์ด, **ก่อร่างเป็นบางกอก : Siamese melting pot**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติน, 2565), 276-277.

[7] เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4**, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555), 1677.

[8] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์, "พัฒนาการย่านนางเลิ้ง," **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 100-101

[9] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์ และคณะ, **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร** (กรุงเทพฯ: สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร, 2554), 302.

[10] ณัฐวุฒิ ปรียนิตย์, **เศรษฐกิจการเมืองของการตัดถนนในพระนคร สมัยรัชกาลที่ 1-5** (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2560), 33-34

ถนนเทวียุรยาตร (ถนนประชาธิปไตย) ถนนวิสุทธิกษัตริย์ ถนนสนามควาย (ถนนสนามกระบือ ปัจจุบันคือถนนหลานหลวง) และถนนดำรงรักษ์[11]

การเกิดขึ้นของถนนในพื้นที่พระนครชั้นนอกด้านเหนือ ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถนนพฤฒิบาศ ถนนสนามควาย และถนนดำรงรงษ์ ซึ่งเริ่มจากสะพานผ่านฟ้าลีลาสซึ่งเป็นสะพานข้ามคลองครอบเมืองทอดยาวไปทางทิศตะวันออกตัดผ่านชุมชนสนามควายไปจรดริมคลองผดุงกรุงเกษม ส่งผลให้เกิดเครือข่ายคมนาคมระหว่างพื้นที่ในพระนครและชานพระนคร เป็นแหล่งค้าขายสินค้าของชาวสวน เมื่อมีการเข้ามาปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้น ผู้คนจึงเริ่มตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ร้านค้า จนกลายเป็นชุมชนและตลาดนางเลิ้งในเวลาต่อมา ตลาดนางเลิ้งเปิดอย่างเป็นทางการในวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2443 โดยบริเวณตลาดนางเลิ้งไม่ได้มีเพียงตัวอาคารตลาดเท่านั้น แต่ยังรวมถึงอาคารตึกห้องแถวรอบ ๆ ตัวตลาดซึ่งตั้งอยู่ตลอดสองฝั่งถนนพฤฒิบาศ หรือถนนตลาด (ถนนนครสวรรค์) ส่วนบริเวณตรงกลางตลาดมีศาลเจ้าเล็ก ๆ ของชาวจีน ชาวบ้านเรียกว่าศาลเจ้านางเลิ้ง[12]

ขณะเดียวกัน บริเวณย่านตำบลสนามควายและพื้นที่นอกแนวคลองผดุงกรุงเกษมยังได้กลายพื้นที่อยู่อาศัยของเจ้านาย เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานที่ดินสำหรับสร้างวังแด่พระราชโอรส 10 กว่าวัง ได้แก่ วังกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ (วังนางเลิ้ง) วังกรมหมื่นไชยศรีสุริโยภาส วังกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร วังสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ วังจอมพลหลวงนครไชยศรีสุรเดช (วังมหานาค) วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกปนระชานารถ (วังปรารุสกวัน) วังสมเด็จฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศร์ (วังลดาวัลย์) เป็นต้น[13] นอกจากนี้ บริเวณถนนสนามควายได้ทรงพระราชทานที่ดินให้แด่พระราชนัดดา 6 พระองค์ ได้แก่ วังกรมหมื่นอนุพงศ์จักรพรรดิ วังกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ วังหม่อมเจ้าอนัยวรนุช วังหม่อมเจ้าดรุณอัยวัฒน วังหม่อมเจ้าปิยบุตร และวังหม่อมทศวริวซญ์ ถนนสนามควาย จึงถูกเรียกเป็นถนนหลานหลวงในเวลาต่อมา[14]

แผนผังแสดงโครงข่ายถนนพระนครในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา: ณัฐวุฒิ ปรียนิตย์, เศรษฐกิจการเมืองของการตัดถนนในพระนคร สมัยรัชกาลที่ 1-5 (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2560), 63.

---

[11] ณัฐวุฒิ ปรียนิตย์, **เศรษฐกิจการเมืองของการตัดถนนในพระนคร สมัยรัชกาลที่ 1-5** (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2560), 59-64

[12] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์, "พัฒนาการย่านนางเลิ้ง," **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 103-105.

[13] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์, "พัฒนาการย่านนางเลิ้ง," **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 103.

[14] ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, **ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ**, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), 49-50.

เครือข่ายทางคมนาคมทางน้ำและทางบกนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-5 ส่งผลให้พื้นที่ย่านมหานาค-นางเลิ้งซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ชานพระนครมาตั้งแต่สมัยสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ กลายเป็นพื้นที่ในพระนคร หรือพระนครชั้นนอก และยังเป็นพื้นที่สัญจรและแหล่งค้าขายของผู้คน นับตั้งแต่การเป็นชุมทางการค้าบริเวณสี่แยกมหานาคซึ่งตั้งอยู่บริเวณจุดตัดระหว่างคลองมหานาคและคลองผดุงกรุงเกษมและเมื่อมีการตัดถนนขึ้นได้ส่งผลให้ย่านมหานาค-นางเลิ้งกลายเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าทางบก กระทั่งมีการก่อตั้งขึ้นเป็นตลาดนางเลิ้ง ในเวลาต่อมา มีผู้คนเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานทั้งเพื่ออยู่อาศัยตั้งบ้านเรือนและทำการค้า ขณะเดียวกัน ยังกลายเป็นย่านที่ประทับของเจ้านายทั้งที่เป็นพระราชโอรสและพระราชนัดดา จนทำให้ย่านมหานาค-นางเลิ้งเปลี่ยนแปลงจากชานพระนครเป็นใจกลางพระนครที่มีความคึกคักไปด้วยผู้คนและแหล่งสินค้า

3. มหานาค-นางเลิ้ง ย่านความบันเทิงของพระนคร ช่วงทศวรรษ 2450-2480

ย่านมหานาค-นางเลิ้ง ถือเป็นย่านบันเทิงที่มีศิลปะการแสดงทั้งโขน ละคร ลิเก หนังตะลุง และดนตรีปี่พาทย์ที่มีชื่อเสียง สืบทอดกันมานับร้อยปี โดยเริ่มปรากฏหลักฐานที่แสดงความเป็นย่านความบันเทิงมาตั้งแต่ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีชาวใต้จากเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่บริเวณสนามกระบือ[15] ชาวใต้เหล่านี้มักมีความสามารถในการแสดงละครชาตรี ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4-5 ได้มีชาวใต้อพยพตามญาติพี่น้องหรือคนรู้จักเข้ามาอยู่อาศัยในย่านนี้มากขึ้น และได้รวมตัวกันเป็นคณะละครรับแสดงในงานต่าง ๆ จนขึ้นชื่อลือนาม “ละครชาตรี ตำบลสนามกระบือ”[16]

ละครชาตรี ตำบลสนามกระบือ หรือย่านหลานหลวงที่มีชื่อเสียงที่สุด คือ คณะครูพูน เรืองนนท์ โดยชาวบ้านเรียกว่า “ตรอกละคร” หรือตรอดเรืองนนท์ ซึ่งเป็นตรอดแคบ ๆ ที่แยกจากถนนหลานหลวงมาเพียงเล็กน้อย ป้ายหน้าตรอกมีข้อความเขียนว่า “นายนนท์ บิดา คณะครูพูน เรืองนนท์ มีละคร หนังตะลุง ลิเก พิณพาทย์ไทยมอญ” ซึ่งละครที่คณะละครชาตรีครูพูน เรืองนนท์ นิยมเล่นส่วนใหญ่เป็นวรรณคดีพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้ในการแสดง เช่น เรื่องไชยเชษฐ์ เรื่องยอพระกลิ่น เรื่องโสนน้อยเรือนงาม และเรื่องสังข์ทอง เป็นต้น[17]

---

[15] เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4**, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555), 1118

[16] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์ และคณะ, **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร** (กรุงเทพฯ: สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร, 2554), 214-215

[17] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์ และคณะ, **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร** (กรุงเทพฯ: สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร, 2554), 215-221

ศาลาเฉลิมธานี ในปัจจุบัน

ย่านมหานาค-นางเลิ้ง ไม่เพียงแต่มีละครชาตรีเท่านั้น แต่ยังมีสถานบันเทิงที่มีความทันสมัยแบบชาติตะวันตกสำหรับพระนครเช่นกัน ได้แก่ สนามม้านางเลิ้ง โรงหนังนางเลิ้ง โดยสนามม้านางเลิ้ง หรือ ราชตฤณมัยสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งอยู่คลองผดุงกรุงเกษมฝั่งตรงข้ามกับตลาดนางเลิ้ง เริ่มก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2459 โดยพระยาประดิพัทธภูบาลและพระยาอรรถการประสิทธิ์ได้ทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือขอพระบรมราชานุญาตตั้งสโมสรสนามม้าแข่งขึ้นเพื่อบำรุงพันธุ์ม้า โดยใช้พื้นที่หลวง มีการสั่งพันธุ์ม้าผู้จากประเทศอังกฤษ อาหรับ ออสเตรเลีย เพื่อให้คนไทยหาม้าตัวเมียมาผสมพันธุ์ นอกจากนี้ยังได้มีการจัดกิจกรรมการแข่งม้าและกีฬาประเภทอื่น ๆ ในเวลาต่อมา[18]

ส่วนศาลาเฉลิมธานี หรือ โรงหนังนางเลิ้ง ตั้งอยู่ข้างตลาดนางเลิ้ง เป็นอาคารไม้ค่อนข้างใหญ่ มีสองชั้น ในอดีตโรงหนังแห่งนี้เคยเป็นโรงลิเกมาก่อน แล้วค่อยปรับสร้างเป็นโรงภาพยนตร์ของบริษัทพยนต์พัฒนาการ เปิดฉายครั้งแรกใน พ.ศ. 2461[19] สอดคล้องกับบริบทในช่วงทศวรรษ 2460 ที่มีการนำภาพยนตร์จากต่างประเทศเข้ามาฉายในสังคมในไทย ซึ่งขณะนั้นไม่ได้มีเพียงแค่โรงหนังนาเลิ้งเท่านั้น แต่ยังมีที่นครเกษมและบางลำพูด้วย[20] นอกจากนี้ ย่านมหานาค-นางเลิ้ง ยังมีแหล่งบันเทิงยามราตรี เช่น แหล่งสถานหญิงขายบริหการหรือบ้านโคมเขียว ตลอดจนโรงฝิ่น และโรงบ่อนอีกด้วย

ในช่วง พ.ศ. 2472 เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ย่านนางเลิ้งหลายครั้ง อีกทั้งเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484-2488) ส่งผลให้การค้าหยุดชะงักลงไประยะหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อสงครามสิ้นสุดลง การค้าย่านนี้ได้กลับมาคึกคักเช่นเดิม โดยมีโครงข่ายคมนาคมทางน้ำและทางบกที่ยังคงมีผู้คนสัญจรไปมาอยู่ ขณะที่พาหนะทางบนในขณะนั้น มีทั้ง รถม้า รถยนต์และรถรางสายสีแดง[21]

เห็นได้ว่า ย่านมหานาค-นางเลิ้ง เป็นศูนย์กลางการค้าและแหล่งบันเทิงของพระนคร โดยมีตลาดนางเลิ้งเป็นศูนย์กลาง และรายล้อมไปด้วยสถานที่บันเทิงต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้ย่านแห่งนี้มีความคึกคักและพลุกพล่านไปด้วยผู้คน ทั้งผู้ที่เข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า ผู้ที่เข้ามาติดต่อและหาชมละครชาตรี ลิเก หนังตะลุง ปี่พาทย์ ตลอดจนผู้เข้ามาชมการแข่งม้า หรือชมภาพยนตร์ แม้ว่าในช่วงทศวรรษ 2470-2480

---

[18] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์, “พัฒนาการย่านนางเลิ้ง,” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 106

[19] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์, “พัฒนาการย่านนางเลิ้ง,” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 108

20 นพดล อินทร์จันทร์, “ภาพยนตร์: พัฒนาการความคิดด้านศิลปวัฒนธรรมในสังคมไทย,” **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ** ปีที่ 13 ฉบับที่ 1 (2011): กรกฎาคม - ธันวาคม 2554 32 ()31- 35

[21] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์, “พัฒนาการย่านนางเลิ้ง,” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 109

การค้าของย่านมหานาค-นางเลิ้ง หยุกชะงักไปบ้างอันเป็นผลสืบเนื่องจากเหตุการณ์ไฟไหม้และสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ก็สามารถฟื้นกลับมารุ่งเรืองและคึกคักได้อีกครั้ง

4. กำเนิดอัศวินภาพยนตร์ และการเปลี่ยนแปลงของย่านมหานาค-นางเลิ้ง ในช่วงทศวรรษ 2490-2530

บริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัด เป็นบริษัทที่ดำเนินกิจการผลิตภาพยนตร์ ในช่วงทศวรรษ 2490-2530 โดยมีสำนักงานตั้งอยู่ในพื้นที่ย่านมหานาค-นางเลิ้ง อัศวินภาพยนตร์ ถือเป็นหนึ่งในบริษัทภาพยนตร์ที่บุกเบิกการผลิตภาพยนตร์ระบบ 35 มิลลิเมตร ด้วยเทคโนโลยี CinemaScope ขณะเดียวกัน ผลงานการผลิตของอัศวินภาพยนตร์ยังเป็นที่รู้จักในสังคมไทย เช่น พันท้ายนรสิงห์ (พ.ศ. 2493) เรือนแพ (พ.ศ. 2504) และเงาะป่า (พ.ศ. 2523)

ในส่วนนี้ จะกล่าวถึงความเป็นมาของบริษัทอัศวินภาพยนตร์ จำกัด และกระแสโลกาภิวัตน์ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในกรุงเทพฯ ซึ่งกลายเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเกิดขึ้นและปรับตัวของบริษัทอัศวินภาพยนตร์

4.1 บริษัทอัศวินภาพยนตร์ การก่อตั้งและการเปลี่ยนแปลง

บริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัด ก่อตั้งขึ้นในราว พ.ศ. 2490 โดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล (พระองค์ชายใหญ่) พระโอรสองค์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ และเริ่มมีการสร้างภาพยนตร์เรื่อง พันท้ายนรสิงห์ ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2491 และออกฉายครั้งแรกในนาม “อัศวินภาพยนตร์” เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2493 ในระบบฟิล์มสี 16 มิลลิเมตร กำกับการแสดงโดยครูมารุต และถ่ายภาพโดยรัตน์ เปสตันยี กระทั่งมีการจดทะเบียนเป็นบริษัท เมื่อ พ.ศ. 2498[22] โดยบริษัทอัศวินภาพยนตร์มีพัฒนาการสืบเนื่องมาจากบริษัทไทยฟิล์ม จำกัด ซึ่งก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2480 พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล (พระองค์ชายใหญ่) เช่นเดียวกัน

ภาพ อัศวินภาพยนตร์ (ตัวอาคาร)

บริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัด ตั้งอาคารสำนักงานใหญ่และศูนย์ดำเนินงานหลังการถ่ายทำ (Post-production Studio) อยู่ที่เลขที่ 9 ซอยนาคราช แขวงคลองมหานาค เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร โดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล (พระองค์ชายใหญ่) ทรงต้องการให้บริษัทแห่งนี้ดำเนินงานด้านการผลิตาพยนตร์อย่างเต็มรูปแบบ สำนักงานใหญ่แห่งนี้จึงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของการบริหารจัดการและการสร้างสรรค์ผลงาน ดูแลหลักในการรองรับกระบวนการสร้างสรรค์ภาพยนตร์ในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเขียนบท การลำดับภาพและเสียง การประพันธ์บทเพลง การประชุมวางแผนการผลิต ตลอดจนการฝึกซ้อมและพัฒนานักแสดง นอกจากนี้ บริษัทยังเป็นศูนย์กลางของการสร้างสรรค์งานศิลปะหลากหลายแขนง ทั้งการประพันธ์บทภาพยนตร์ บทละคร และบทเพลง การพัฒนานักแสดง ตลอดจนการประสานงานกับผู้กำกับ นักประพันธ์ นักดนตรี และบุคลากรในวงการบันเทิง

ด้วยการดำเนินกิจการที่หลากลาย ส่งผลให้อัศวินภาพยนตร์มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยและยังเป็นการยกระดับมาตรฐานการผลิตภาพยนตร์ไทยทั้งด้านเทคโนโลยี กระบวนการผลิต และการพัฒนาบุคลากร เห็นได้จากผลงานที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภาพยนตร์ของ

[22] เอกสารทะเบียนพาณิชย์จะระบุการจดทะเบียน บริษัทอัศวินภาพยนตร์ จำกัด ณ สถานที่แห่งนี้ใน พ.ศ. 2498

ชาติสำคัญ ได้แก่ พันท้ายนรสิงห์ (พ.ศ. 2493) เรือนแพ (พ.ศ. 2504) และ เงาะป่า (พ.ศ. 2523) นอกจากนี้ และมีบทบาทในการผลักดันมาตรฐานการผลิตภาพยนตร์ไทยให้ทัดเทียมนานาชาติ

นอกจากบทบาทด้านการผลิตสื่อภาพยนตร์แล้ว พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล (พระองค์ชายใหญ่) ยังทรงเห็นถึงความสำคัญของกลุ่มผู้ผลิตภาพยนตร์ในสังคมไทย โดยทรงร่วมก่อตั้งสมาคมผู้อำนวยการสร้างภาพยนตร์ไทย และทรงก่อตั้งโรงเรียนอัศวินศิลปะการแสดง เมื่อ พ.ศ. 2525 ซึ่งนับเป็นโรงเรียนเอกชนแห่งแรกของประเทศไทยที่ได้รับการรับรองหลักสูตรด้านศิลปะการแสดงจากกระทรวงศึกษาธิการ

กล่าวได้ว่า บริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัด เป็นบริษัทที่ก่อตั้งโดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล (พระองค์ชายใหญ่) และมีพัฒนาการสืบเนื่องจากบริษัทไทยฟิล์ม จำกัด โดยตั้งสำนักงานใหญ่อยู่บริเวณย่านมหานาค-นางเลิ้ง บริษัทแห่งนี้มีบทบาทในสำคัญในการผลิตภาพยนตร์อย่างครบวงจร ตั้งแต่การเขียนบท การตัดต่อภาพและเสียง การประพันธ์เพลง การวางแผนการผลิต ไปจนถึงการฝึกฝนและพัฒนานักแสดง นอกจากนี้ บริษัทยังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาบุคลากรและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทย

4.2 กระแสฟื้นฟูอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยและความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ย่านมหานาค-นางเลิ้ง

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา วงการอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยได้กลับมาคึกคักอีกครั้งหนึ่ง เห็นได้จากในช่วงทศวรรษ 2490 มีการดำเนินงานสร้างภาพยนตร์ทั้งโดยผู้สร้างมืออาชีพและผู้สร้างสมัครเล่น มีการสร้างโรงภาพยนตร์ชั้นหนึ่งเพิ่มขึ้นหลายแห่ง เช่น ศาลาเฉลิมไทย คิงส์ ควีนส์ แกรนด์ ศาลาเฉลิมเขตร์ และเอ็มไพร์ เป็นต้น ขณะเดียวกัน รัฐบาลในขณะนั้นได้สร้างภาพยนตร์ใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่และส่งเสริมความรักชาติ การเกษตรกรรม และการเผยแพร่ประวัติศาสตร์ มีการตั้งบริษัทภาพยนตร์แห่งชาติขึ้นในราว พ.ศ. 2499 (ถูกล้มเลิกในปีถัดมา)[23] ตลอดจนยังมีการจัดตั้งบริษัทตัวแทนจำหน่ายภาพยนตร์ต่างประเทศในกรุงเทพฯ ขึ้นเป็นจำนวนมาก จนกล่าวได้ว่าถือเป็นยุคเฟื่องฟูของโรงภาพยนตร์[24]

กระแสฟื้นฟูอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยในช่วงเวลาดังกล่าวยังส่งผลให้โรงภาพยนตร์แต่ละแห่งมีการปรับปรุงให้มีความทันสมัยมากยิ่งขึ้น ควบคู่ไปกับพื้นที่ใช้สอยและความสวยงาม ถือเป็นการยกระดับการให้บริการของโรงภาพยนตร์ในแต่ละที่ เช่น การนำระบบปรับอากาศเข้ามาใช้ในโรงภาพยนตร์ ระบบการฉายภาพและเครื่องเสียง ระบบจอ เป็นต้น[25] นอกจากนี้ ยังเป็นช่วงเวลาที่มีการนำภาพยนตร์ไปฉายในชนบทถิ่นทุรกันดาร เรียกว่า หนังเร่ หรือหนังกลางแปลง พร้อมกับการจำหน่ายสินค้าของบริษัท ซึ่งจะมีทั้งไปโดยรถยนต์ รถไฟ เรือ หรือแม้แต่การใช้เกวียน[26] ตลอดจนมีการรวมกลุ่มผลประโยชน์ทางการค้าของเครือข่ายกิจการฉายภาพยนตร์ เช่น สมาคมบริษัทจำหน่ายภาพยนตร์ สมาคมโรงภาพยนตร์ สมาคมเหล่านี้มีบทบาท

---

23 นัยนา แย้มสาขา, “นโยบายการส่งเสริมภาพยนตร์ของรัฐบาลไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), 85-88

24 ปฏิพัทธ์ สถาพร, “การฟื้นคืนชีพของกิจการฉายภาพยนตร์กับวัฒนธรรมการชมภาพยนตร์ในกรุงเทพฯ ทศวรรษ 2490,” **วารสารประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์** ปีที่ 3 ฉบับ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2559), 72-73

25 ปฏิพัทธ์ สถาพร, “การฟื้นคืนชีพของกิจการฉายภาพยนตร์กับวัฒนธรรมการชมภาพยนตร์ในกรุงเทพฯ ทศวรรษ 2490,” **วารสารประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์** ปีที่ 3 ฉบับ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2559), 80-86.

26 นพดล อินทร์จันทร์, “ภาพยนตร์: พัฒนาการความคิดด้านศิลปวัฒนธรรมในสังคมไทย,” **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ** ปีที่ 13 ฉบับที่ 1 (2011): กรกฎาคม - ธันวาคม 2554 32.

สำคัญในการผลักดันให้นำภาพยนตร์ไทยเข้าฉายในโรงภาพยนตร์ เนื่องจากโรงภาพยนตร์ส่วนใหญ่ไม่ค่อยรับภาพยนตร์ไทยเข้าฉาย[27]

ในส่วนของพื้นที่ย่านมหานาค-นางเลิ้ง ช่วงหลังทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่โดยเฉพาะโครงข่ายเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่เริ่มค่อย ๆ ลดความสำคัญลง เนื่องจากพื้นที่รอบนอกเกิดการพัฒนาทางด้านโครงข่ายคมนาคมทางบก มีถนนตัดผ่านนำไปสู่การตั้งบ้านเรือน ร้านค้า ตลอดจนห้างสรรพสินค้าที่ทันสมัย ด้วยเหตุนี้ ผู้คนจึงไม่จำเป็นต้องเดินทางเข้ามาในเขตพระนคร เช่น ตลาดนางเลิ้ง ขณะเดียวกันความเป็นย่านวังของเจ้านายได้ถูกปรับเป็นอาคารพาณิชย์ ที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการและหน่วยงานต่าง ๆ[28]

แม้ว่าย่านนางเลิ้งเริ่มค่อย ๆ ลดความสำคัญลง พร้อมกับมีการยกเลิกโรงฝิ่นในช่วง พ.ศ. 2506 และเหตุการณ์ไฟไหม้ที่ตรอกสะพานยาว เมื่อ พ.ศ. 2513[29] แต่ทางฝั่งตลาดมหานาคซึ่งเป็นตลาดผลไม้บนที่ดินของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช และในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยังได้มีก่อตั้งตลาดผดุงกรุงเกษมขึ้นใน พ.ศ. 2502[30] นอกจากนี้ ถัดไปทางฝั่งริมคลองผดุงกรุงเกษม บนที่ดินของวัดบรมนิวาส เป็นที่ตั้งของตลาดโบ๊เบ๊ ซึ่งเป็นแหล่งตลาดค้าเสื้อผ้าขนาดใหญ่และมีชื่อเสียงตั้งแต่ พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา[31] ตลอดจนบริเวณถนนบำรุงเมือง เชิงสะพานยศเส ยังเป็นที่ตั้งของโรงภาพยนตร์เฉลิมเขตร ซึ่งเปิดฉายภาพยนตร์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2504 ซึ่งโรงภาพยนตร์เฉลิมเขตรตั้งอยู่ไม่ไกลจากบริษัทอัศวินภาพยนตร์มากนัก และใน พ.ศ. 2507 ยังได้มีการนำภาพยนตร์ไทยเรื่อง จำปูน ของบริษัทอัศวินภาพยนตร์ เข้าฉายเป็นภาพยนตร์ไทยเรื่องแรก

ในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา อุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยเริ่มกลับมาคึกคัก โดยเฉพาะบริษัทที่เกี่ยวข้องกับโรงภาพยนตร์มีการเข้ามาปรับปรุงให้กิจการของตนเองมีความทันสมัยมากยิ่งขึ้น ตลอดจนพยายามผลักดันให้ภาพยนตร์มีมาตรฐานสากลมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล (พระองค์ชายใหญ่) จึงทรงก่อตั้งบริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัดขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ในการพยายามผลิตสื่อภาพยนตร์อย่างครบวงจร ดูแลทั้งกระบวนการผลิตและสร้างสรรค์ผลงาน ตลอดจนกลุ่มผู้ผลิตภาพยนตร์ในสังคมไทย ขณะเดียวกัน สถานที่ตั้งของสำนักงานใหญ่ยังตั้งอยู่บริเวณย่านมหานาค-นางเลิ้ง แม้ว่าที่ดินอันเป็นที่ตั้งเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์มาแต่เดิม แต่ด้วยสภาพพื้นที่ที่รายล้อมไปด้วยผู้คนที่มีความสามารถด้านศิลปะการแสดงและสถานบันเทิงต่าง ๆ มีทั้งโรงภาพยนตร์ ตรอกคณะละครชาตรี ย่านมหานาค–นางเลิ้งจึงไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ที่ผลิตภาพยนตร์หรือสร้างผู้ชม หากแต่เป็นพื้นที่ที่สร้าง ดารา และรักษาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปินกับชุมชนไว้ได้อย่างยาวนาน โรงภาพยนตร์ วัด ชุมชน และบริษัทภาพยนตร์จึงมิได้ดำรงอยู่อย่างแยกขาด หากทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบที่เกื้อหนุนกันภายใน

อย่างไรก็ตาม ช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ความเป็นเมืองได้ขยายออกไปยังพื้นที่ทุ่งต่าง ๆ บริเวณชานพระนคร ส่งผลให้ผู้คนไม่ได้ต้องเดินทางเข้ามาในใจกลางพระนคร ขณะเดียวกันโรงภาพยนตร์หลายแห่ง

---

[27] ปฏิพัทธ์ สถาพร, “การฟื้นคืนชีพของกิจการฉายภาพยนตร์กับวัฒนธรรมการชมภาพยนตร์ในกรุงเทพฯ ทศวรรษ 2490,” **วารสารประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์** ปีที่ 3 ฉบับ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2559), 93-99

[28] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์, “พัฒนาการย่านนางเลิ้ง,” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 111.

[29] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์ และคณะ, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร (กรุงเทพฯ: สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร, 2554), 405

[30] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์ และคณะ, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร (กรุงเทพฯ: สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร, 2554), 402

[31] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์ และคณะ, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร (กรุงเทพฯ: สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร, 2554), 407

เริ่มประสบสภาะขาดทุนจนต้องยุติกิจการลง เช่น โรงภาพยนตร์เฉลิมเขตรที่เริ่มขาดทุนตั้งแต่ พ.ศ. 2513 และปิดตัวลงใน พ.ศ. 2518 มงคลเขหลายโรงภาพยนตร์เริ่มประสบภาวะขาดทุนตั้งแต่ พ.ศ. 2513 ก่อนยุติกิจการใน พ.ศ. 2518 ส่วนศาลาเฉลิมธานี (โรงหนังนางเลิ้ง) ที่ตั้งขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ก็เริ่มประสบปัญหาขาดทุนและปิดตัวลงใน พ.ศ. 2536 และกลายเป็นโกดังเก็บของ[32] แม้แต่ตลาดมหานาคยังเปิดกิจการลงในช่วงที่มีการก่อสร้างอาคารโบ๊เบ๊ทาวเวอร์ เมื่อ พ.ศ. 2538[33] การปิดกิจการและยุติบทบาทของสถานบันเทิงต่าง ๆ ในย่านมหานาค-นางเลิ้งในช่วงทศวรรษ 2530 ยังรวมไปถึงบริษัท อัศวินภาพยนตร์ ที่เข้าสู่ยุคสุดท้ายในช่วงต้นทศวรรษ 2530 และภายหลังอาคารอัศวินภาพยนตร์ก็ถูกปิดตัวลง[34]

การที่สถานบันเทิงต่าง ๆ เริ่มปิดกิจการลงในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นผลมาจากการขยายตัวของสังคมเมืองในกรุงเทพฯ และต้นทุนในการลงทุนด้านสื่อบันเทิง ขณะเดียวกัน โรงภาพยนตร์ในช่วงก่อนทศวรรษ 2530 ส่วนใหญ่เป็นโรงหนังโรงเดี่ยว (Stand Alone) ซึ่งเป็นโรงหนังขนาดใหญ่ มีขนาด 800-1,000 ที่นั่ง แต่เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2530 ธุรกิจศูนย์การค้าเริ่มมีบทบาทสำคัญมากยิ่งขึ้น การเดินห้างเพื่อเลือกซื้อหรือชมสินค้ากลายเป็นกิจกรรมที่คนเมืองเริ่มให้ความสนใจ และกลายเป็นเป้าหมายหลักแทนการดูภาพยนตร์เท่านั้น โรงภาพยนตร์จึงกลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งของห้างสรรพสินค้า[35]

5. บทสรุป

ความเป็นย่านบันเทิงของย่านมหานาค-นางเลิ้งสั่งสมมาตั้งแต่ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จากพื้นที่ชานพระนครที่มีผู้คนหลากหลายกลุ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะบริเวณคลองมหานาคที่มีการร้องเพลงและสักวาในช่วงฤดูน้ำ ต่อมาเมื่อมีการขยายพระนครออกทางทิศตะวันออกในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 พร้อมกับการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก พื้นที่ดังกล่าวจึงเปลี่ยนสถานะจากชานพระนครไปสู่พื้นที่พระนครชั้นนอก และกลายเป็นชุมทางการค้าและแหล่งที่อยู่อาศัยของผู้คนตลอดจนเป็นพื้นที่ตั้งวังของเจ้านายหลายพระองค์

การเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างพื้นที่ดังกล่าวมีส่วนสำคัญต่อการก่อรูปของย่านมหานาค–นางเลิ้งในฐานะย่านความบันเทิง เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของผู้คน การค้าขาย และการสัญจร ทำให้เกิดพื้นที่สำหรับกิจกรรมทางวัฒนธรรมและความบันเทิงหลากหลายรูปแบบ ทั้งละครชาตรี ลิเก หนังตะลุง ปี่พาทย์ สนามม้า โรงภาพยนตร์ ตลอดจนสถานบันเทิงยามราตรี ความบันเทิงในย่านนี้จึงมีทั้งรูปแบบการแสดงพื้นบ้านที่สืบทอดจากชุมชน และรูปแบบความบันเทิงสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก โดยเฉพาะภาพยนตร์และโรงภาพยนตร์ ซึ่งเข้ามามีบทบาทอย่างเด่นชัดตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา กล่าวได้ว่า ความหลากหลายของผู้คน ศิลปะการแสดง และสถานบันเทิงได้สร้างเงื่อนไขให้มหานาค–นางเลิ้งกลายเป็นพื้นที่ที่มีวัฒนธรรมการบันเทิงเข้มข้น และเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมภาพยนตร์ในเวลาต่อมา

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยกลับมาฟื้นตัวและขยายตัวอีกครั้ง ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีการผลิต การฉายภาพยนตร์ และรูปแบบการบริโภคความบันเทิง บริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัด จึงเกิดขึ้นในบริบทดังกล่าว โดยมีพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคลเป็นผู้ก่อตั้ง

---

[32] สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์, “พัฒนาการย่านนางเลิ้ง,” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 112.

33 สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์ และคณะ, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร (กรุงเทพฯ: สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร, 2554), 402

[34] สุภชาติ เล็บนาค, **Asvin: ประวัติศาสตร์ที่ยังไม่ตายของอาคาร ‘อัศวินภาพยนตร์’**, เข้าถึงเมื่อ 3 ตุลาคม 2569 เข้าถึงได้จาก https://themomentum.co/outandabout-asvin/

[35] CITY CRACKER, **พื้นที่ ความทรงจำ ความสัมพันธ์ของเมืองกับโรงหนังสแตนด์อโลน**, เข้าถึงเมื่อ 3 ตุลาคม 2569 เข้าถึงได้จาก https://citycracker.co/intangible-city/stand-alone-theater/

และพัฒนากิจการต่อเนื่องจากบริษัทไทยฟิล์ม จำกัด บริษัทได้วางระบบการทำงานด้านภาพยนตร์อย่างครบวงจร ตั้งแต่การเขียนบท การวางแผนการผลิต การถ่ายทำ การตัดต่อภาพและเสียง การประพันธ์เพลง ตลอดจนการฝึกฝนและพัฒนานักแสดง ผลงานสำคัญของบริษัท เช่น พันท้ายนรสิงห์ เรือนแพ และ เงาะป่า จึงมิได้สะท้อนเพียงความสามารถด้านการผลิตภาพยนตร์เท่านั้น หากยังสะท้อนความพยายามยกระดับมาตรฐานการผลิตภาพยนตร์ไทยให้มีความทันสมัยและทัดเทียมกับมาตรฐานสากล

ในขณะเดียวกัน การตั้งสำนักงานใหญ่ของอัศวินภาพยนตร์ในย่านมหานาค–นางเลิ้งยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “พื้นที่” กับ “อุตสาหกรรมภาพยนตร์” อย่างชัดเจน กล่าวคือ บริษัทมิได้ตั้งอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวโดยแยกขาดจากบริบทโดยรอบ แต่ตั้งอยู่ท่ามกลางชุมชนที่มีความเชี่ยวชาญด้านศิลปะการแสดง มีโรงภาพยนตร์ สถานที่จัดการแสดง และแหล่งค้าขายที่มีผู้คนหมุนเวียนอยู่เป็นจำนวนมาก สภาพแวดล้อมดังกล่าวเอื้อต่อการรวมตัวของผู้สร้างภาพยนตร์ นักแสดง นักดนตรี และบุคลากรในวงการบันเทิง ตลอดจนการสร้างและรักษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบการ ศิลปิน และชุมชน ดังนั้น สำนักงานอัศวินภาพยนตร์จึงอาจพิจารณาได้ทั้งในฐานะสถานที่ผลิตภาพยนตร์และในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงผู้คนและกิจกรรมด้านศิลปะการแสดงเข้าด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ย่านมหานาค–นางเลิ้งได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเมือง โดยเฉพาะการลดบทบาทของการคมนาคมทางน้ำ การขยายตัวของถนนและพื้นที่ชุมชนรอบนอกพระนคร ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่วังของเจ้านายไปเป็นพื้นที่พาณิชยกรรม ที่อยู่อาศัย และหน่วยงานต่าง ๆ ขณะเดียวกัน สถานบันเทิงบางประเภทยอยยุติลงหรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบ แม้ว่าความบันศูนย์กลางย่านบันเทิงเริ่มค่อย ๆ สูญเสียบทบาทไปบางส่วน แต่กิจกรรมทางการค้าและวัฒนธรรมยังคงดำรงอยู่ผ่านตลาดและพื้นที่ทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ขณะที่อัศวินภาพยนตร์ยังคงทำหน้าที่เป็นพื้นที่ผลิตและถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านภาพยนตร์และศิลปะการแสดงในช่วงเวลาที่สังคมไทยกำลังเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่

ดังนั้น ความสำคัญของบริษัท อัศวินภาพยนตร์ จำกัด จึงไม่ได้เป็นเพียงบริษัทผู้ผลิตภาพยนตร์ที่มีผลงานสำคัญในอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทย หากแต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของย่านมหานาค–นางเลิ้ง ซึ่งเปลี่ยนผ่านจากชานพระนคร ชุมชนการค้า ย่านวัง และย่านความบันเทิง ไปสู่พื้นที่เมืองรูปแบบใหม่ การดำรงอยู่ของอาคารสำนักงาน ตลอดจนเอกสาร ภาพถ่าย ฟิล์ม โปสเตอร์ อุปกรณ์การผลิตภาพยนตร์ และสื่อการเรียนการสอนด้านศิลปะการแสดง จึงมีคุณค่าในฐานะหลักฐานที่ช่วยทำความเข้าใจทั้งประวัติศาสตร์อุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยและประวัติศาสตร์สังคมของพื้นที่

บรรณานุกรม

ปฏิพัทธ์ สถาพร, “การฟื้นคืนชีพของกิจการฉายภาพยนตร์กับวัฒนธรรมการชมภาพยนตร์ในกรุงเทพฯ ทศวรรษ 2490,” **วารสารประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์** ปีที่ 3 ฉบับ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2559), 69-113

เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4**, เล่ม 1 กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555

เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4**, เล่ม 2 กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555

แวน รอย, เอ็ดวาร์ด. **ก่อร่างเป็นบางกอก : Siamese melting pot**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2565.

ณัฐวุฒิ ปรียนิตย์. **เศรษฐกิจการเมืองของการตัดถนนในพระนคร สมัยรัชกาลที่ 1-5**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2560.

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. **ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ**, พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

เอกสารทะเบียนพาณิชย์จะระบุการจดทะเบียน บริษัทอัศวินภาพยนตร์ จำกัด ณ สถานที่แห่งนี้ใน พ.ศ. 2498

นัยนา แย้มสาขา, “นโยบายการส่งเสริมภาพยนตร์ของรัฐบาลไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

นพดล อินทร์จันทร์. “ภาพยนตร์: พัฒนาการความคิดด้านศิลปวัฒนธรรมในสังคมไทย,” **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ** ปีที่ 13 ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2554): 32.

สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์. “พัฒนาการย่านนางเลิ้ง,” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 30, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 112.

สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์ และคณะ. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพฯ: สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร, 2554.

สุภชาติ เล็บนาค. **Asvin: ประวัติศาสตร์ที่ยังไม่ตายของอาคาร ‘อัศวินภาพยนตร์’**. เข้าถึงเมื่อ 3 ตุลาคม 2569 เข้าถึงได้จากhttps://themomentum.co/outandabout-asvin/

CITY CRACKER. **พื้นที่ ความทรงจำ ความสัมพันธ์ของเมืองกับโรงหนังสแตนด์อโลน**. เข้าถึงเมื่อ 3 ตุลาคม 2569 เข้าถึงได้จากhttps://citycracker.co/intangible-city/stand-alone-theater/